

Сучасний підручник з української літератури для 10 класу: культурно-мистецький контекст

*Валентина Тименко,
молодший науковий співробітник
відділу навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України*

УДК 372.882.161.2

У статті висвітлено основні підходи до змістового наповнення підручника з української літератури в контексті культурно-мистецького простору.

Ключові слова: культура, мистецтво, самосвідомість.

Постановка проблеми. Модернізація шкільної освіти передбачає аналіз здобутків державних реформ, оновлення традицій і впровадження інноваційних ідей та досвіду підручникотворення. Особливістю профільної школи є постійна увага до діалогу різних видів мистецтва: літератури, музики, образотворчого мистецтва, театру, кіно. Курс літератури покликаний актуалізувати у свідомості школярів той пласт української культури, який став особливо значущою сторінкою світового мистецтва. Реформування системи освіти ми вбачаємо у впровадженні інноваційних моделей навчального процесу: від інформаційно-пізнавального типу до культурно-творчого, ментально і духовно зорієнтованого.

Мета статті – окреслити основні завдання формування у старшокласників знань про специфіку літератури як виду мистецтва, розвитку умінь і навичок сприймати, аналізувати та інтерпретувати літературний твір у культурно-мистецькому контексті, формування читацької культури, творчих здібностей, культури ведення діалогу з твором мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Системно-історичний курс вивчення української літератури в старших класах передбачає вивчення не історії літератури, а літературно-мистецькі твори. Це дає більшу можливість активізувати морально-етичні аналогії, суспільно-ціннісні орієнтири через

естетико-літературознавчі категорії, поняття. Літературний твір доцільно вивчати в контексті розвитку світової культури, оскільки література як мистецтво слова є важливою складовою духовної культури людства, а літературні твори розглядати в контексті загального культурного руху, у зв'язках із живописом, музикою, кіно та іншими видами мистецтва. Важливим для формування світогляду й загальної культури учнів є розгляд літературних творів не тільки як самостійних художніх текстів, але й у контексті літератури вітчизняної і світової, історії мистецтва, філософської думки, у взаємозв'язках з іншими текстами й мистецькими явищами. Людська культура включає в себе такі найголовніші компоненти: знання про світ, процеси і закономірності життя природи і людини; практичні вміння, необхідні для використання набутих знань у житті; здатність до творчості, до відкриття нових знань і закономірностей, без чого не може бути подальшого розвитку; досвід емоційно-вольового ставлення до світу, до людини [12, с. 102].

Для літературного розвитку школярів у період ранньої юності стають актуальними проблеми історичних і естетичних зв'язків мистецтва і життя, причинно-наслідковий розгляд художніх творів і літератури певної епохи. Характерними особливостями читацького сприйняття стають концептуальне осмислення тексту й увага до художньої форми твору, натомість ослаблюється здатність читача до емоційної і образної конкретизації літературного образу.

Загальні принципи вивчення літератури словесного мистецтва в базовій та профільній школах не виключають своєрідності програм у кожній з них. Профільна гуманітарна освіта відрізняється від базової не тільки кількістю досліджуваних творів та авторів, а й характером аналізу літературних явищ. Естетична спрямованість аналізу в профільній школі акцентує увагу на структурі художнього тексту і пропонує широкий діапазон творчих робіт художнього, публіцистичного, дослідницького характеру.

Ґрунтуючись на зрушеннях у літературному розвитку школярів, урок літератури має розгорнути перед учнями картину літературного процесу в його історичному русі, зміні літературних напрямів, еволюції художніх методів. Для учнів стають доступними систематизація багатьох фактів, засвоєних в попередніх класах, цілісне уявлення про історико-літературному процесі і творчому шляху окремих письменників. Літературний напрям і течія створюють свій тип художнього твору зі своєю моделлю світу, що виражає художню концепцію літературно-мистецького твору через різні смислові відтінки. У кожному з них відображається один з типів взаємодії людини із внутрішнім і зовнішнім середовищем. Значний вплив на розвиток креативності має культура. За словами К. Роджерса, «творчі здібності людини визначаються тією культурою, у якій вона виховується» [10]. Культурне середовище формує образ «Я», систему цінностей і відносин, потреби, способи задоволення потреб, установки, стиль життя. Характер культури впливає на тип креативності особистості й на процес її розвитку. Ось чому літературний твір виявляється складнішим інших феноменів культури: за художнім текстом стоять і реальність, яка породила відповідну епоху, і сучасного реципієнта, і особистість автора, і те, що він хотів сказати, і сенс, прихований від прямого розуміння. На різних етапах вивчення літератури виявляються різноманітні механізми спадкоємності і взаємодії між самими формами духовної творчості. Тому будь-яка унікальна художня реальність і є породженням нових інтуїтивних, інтелектуальних смислів, емоційних станів, а значить – нової духовності, за своїм змістом здатної не збігатися з обсягом ерзацкультури суспільства. Протягом століть людство не виробило ефективного способу реалізації завдання підготовки творчої особистості, митця, здатного бути носієм самосвідомості нації (культура – духовність нації, мистецтво – самосвідомість нації, наука – свідомість нації) [5]. Культурне середовище необхідне для духовного розвитку людини, його моральної самодисципліни та соціалізації. Д. Ліхачов вважав природним зв'язок між культурною екологією та екологією моральною («екологія» – від

грецького «ойкос» – дім та «логос» – слово, думка, розум, закон). Термін «екологія культури», як і «моральна екологія» було вжите академіком Д. Ліхачовим з акцентом на збереження навколишнього культурного середовища, моральності, моралі і культури. Екологічна культура – звернення до двох світів – природного довкілля і внутрішнього світу людини. Своїми цілями вона спрямована на створення бажаного устрою чи ладу в природі й виховання високих гуманістичних смисложиттєвих цінностей та орієнтирів у людському житті [11]. Екологія культури – предметно-речові і світоглядні цінності, архітектурне і ландшафтне середовище, література, взагалі мистецтво, аудіовізуальні технології стали предметом екології культури.

Важливим є комплексний підхід у використанні культуротворчого впливу різних видів мистецтва у процесі вивчення літератури, необхідних для формування в учнів цілісної художньої картини світу. Читач осягає ціннісний зміст тексту, його культурний пласт. Тому справжній читач повинен поєднувати в собі знання з філософії та літературознавства, культурології та естетики, лінгвістики, психології та педагогіки. Учень-читач вступає в діалог про світ, про людину, про культуру, в процесі цього діалогу і формується особистість, її гуманне мислення, ціннісна система. Культура і література відкривають широкі можливості для формування моральних якостей читача через виділення та втілення «вічних» проблем: добра і зла, любові і щастя тощо. Складність здійснення культурологічного підходу у процесі аналізу художнього твору пов'язана з відсутністю у читача концептуального уявлення про той чи інший тип культури, так як для кожного культурно-історичного періоду існує своєрідна система цінностей, образ Світу і Людини. Знайомство з моделями Світу і Людини в різних типах художньої свідомості, як один з принципів літературної освіти, визначає відбір художніх текстів, виходячи з того, наскільки яскраво вони представляють той чи інший культурно-історичний період способом осягнення творів різних видів мистецтва буде інтеграція.

Соціальне буття твору – процес діалогу читача й автора (авторської думки, що міститься в тексті). Різні прочитання художнього тексту зумовлені тим, що його сприйняття протікає за принципом діалогу автора і реципієнта (читача, глядача, слухача). Історія літератури в шкільному курсі вивчення постає в основних своїх проявах і не охоплює всієї багатогранності літературного процесу. Тому варто намітити контури літературного процесу, щоб у свідомості учнів склалася цілісна картина розвитку літератури як мистецтва слова. Старшокласники ознайомлені з такими художніми методами як барокко, класицизм, сентименталізм, романтизм, реалізм. Особливістю літератури цього періоду є її розвиток в рамках таких художніх методів як реалізм, натуралізм, символізм, модернізм. У зв'язку з цим представляється важливим, простежуючи творчий шлях письменника, еволюцію художніх принципів, моральні та філософські пошуки тощо, виявити, які особливості відображення основних ідей та проблем епохи. Важливо показати індивідуальність втілення ідей у творі, різноманіття стилів і способів письменницької художньо-образної уяви (синтетична (*зр., поєднуюча*) художньо-образна уява І. Карпенка-Карого, гумористично-сатирична складова художнього мислення І. Нечуя-Левицького, епічність художнього мислення Панаса Мирного, асоціативно-образна природа художнього мислення Михайла Коцюбинського, естетизм й емоційність художнього мислення Івана Франка, синкретизм художнього мислення Ольги Кобилянської, модерністське художнє мислення Миколи Вороного, міфологічні парадигми художнього мислення Лесі Українки, філософія екзистенціалізму художнього світу Василя Стефаника, парадоксальність художнього мислення Дари Корній і т. д.). Особливості художнього бачення формують художній світ письменника. Звідси – і важливий методичний принцип: пізнання художнього бачення автора має відбуватися через пізнання його художнього світу – і навпаки. «Автор – єдина активна формуюча енергія, яка подана [...] в усталено вагомому культурному продукті, і активна реакція його подана в обумовленій нею структурі

активного бачення героя як цілого, в структурі образу, ритмі його віднаходження, в інтонаційній структурі і у виборі смислових моментів»[2].

Підручник з літератури повинен не просто знайомити учнів з основними моментами життя письменника, його роллю в літературному процесі, не просто дати аналіз досліджуваного твору, але перш за все – викликати інтерес до творчості митця, бажання самостійно продовжити роздуми над твором. Відомості про життя письменника, загальна оцінка його особистості, що говорять про його велич і значення звичними словами, сучасного старшокласника мало зацікавлять. Біографічні відомості повинні допомогти учневі уявити ідейно-моральне обличчя письменника у всій його широті, складності, а іноді – суперечності, підготувати до сприйняття тексту не тільки як до образного відбиття дійсності, але і як до розуміння прояву духовного життя конкретної людини. Тоді читач зрозуміє, наскільки індивідуальна природа творчості, наскільки письменницький стиль пов'язаний з його ідейно-моральними переконаннями. У кожного автора є характерна риса, що найбільше впливає на його життєву позицію і відбивається в творчості. Пошук або розкриття такої риси стане стрижнем кожної біографічної теми. Аналіз літературного твору допоможе учневі зрозуміти об'єктивний сенс твору і «оживить» суб'єктивну сторону його сприйняття, більш того – поставить школяра перед необхідністю вибору власної позиції і вмінням її обґрунтувати. Для осягнення авторської думки наявний матеріал для ознайомлення з історичною та психологічною ситуаціями, що послужили приводом для написання твору, з історією його створення і публікації, що допоможе читачам дослідити творчу лабораторію письменника. Композиційний і стилістичний аналіз містить кілька варіантів трактувань, є вибір, а також право на свою версію, але обґрунтовану, аргументовану. У процесі аналізу літературного твору учень вчиться не механічному викладу готових істин, а вмінню мислити, вирішувати проблеми, підбирати аргументи, які доводять правильність рішення. При

зіставленні досліджуваного твору з іншими (того ж автора і з близькими за темою творами інших авторів) з'являється можливість для розмови про традиції та новаторство в літературі, про полеміку в художній творчості. Учня запропоновані завдання, питання, теми для творчих робіт, у процесі виконання яких активізуватиметься уява, емоції, мислення, спрямовані на поглиблення сприйняття літературного твору, що в кінцевому результаті веде до підвищення рівня літературного розвитку школяра. Учня пропонується широкий вибір різних видів літературної творчості – художніх, критико-публіцистичних, літературознавчих.

У процесі вивчення літератури школярі індивідуально складають програму самоосвіти відповідно до обраної проблеми, намічають коло художніх, публіцистичних, критичних, літературознавчих робіт, здійснюють бібліографічний пошук тощо. Вивчення літератури – не спроба «розшматувати» літературний твір, а скоріше – спроба зрозуміти себе і свої почуття краще, отримати навички в поясненні, що вражає або розчаровує. Це спроба відповісти на ключове питання: «Чому цей твір змінив мене?». Мета набуття літературної компетенції – знання про українську, зарубіжну літературу, вміння глибоко й естетично повноцінно сприймати літературний твір, його психологію, філософію тощо, відчуття внутрішньої потреби в неперервному вдосконаленні й реалізації власних творчих можливостей.

Реалізація змісту освіти на основі компетентісно-діяльнісного та особистісно зорієнтованого підходів потребує розроблення такої концепції уроку та моделі стосунків «учень – автор, літературний персонаж (художній твір) – учитель», де б створювалися умови для самовизначення, самореалізації кожного суб'єкта навчального процесу. Урок літератури має вибудовуватися так, щоб кожен міг системно тренувати й набувати досконалого володіння способів діяльності та набору компетенцій, які засвідчать професійно-методичний (для вчителя), літературно-читацький (для учня) рівні.

Вимога створення підручника з української літератури, який відповідав би потребам сьогодення – нового за змістом, функціями, принципами подачі матеріалу, – визначає інноваційні підходи (культурологічні, естетичні й дидактичні) до формування його змісту і структури.

У навчальній книжці, розробленій на основі принципів особистісно орієнтованого і компетентнісного навчання, мають бути передбачені можливості особистісного цілевизначення учня, вибір ним індивідуальної освітньої траєкторії, метапредметна основа навчального процесу, продуктивність навчання (особистісне освітнє зростання), принцип первинності освітньої продукції учня (особистісний погляд на фундаментальні досягнення людства в мистецтві) та ситуативності навчання; принцип освітньої рефлексії. Зміст і структура підручника зорієнтовані на досягнення стратегічної мети – формування компетентного учня-читача. Читацьку компетентність розглядаємо як особистісну якість, що проявляється у здатності і готовності сприймати, розуміти й інтерпретувати художній чи науково-публіцистичний текст з метою досягнення визначених цілей, удосконалення знань і вмінь, розкриття особистісного потенціалу. Вона найтісніше пов'язана з комунікативною, загальнокультурною, соціальною і загальнонавчальною, тому в її формуванні важливо задіювати міжпредметні зв'язки.

Досягнення проголошених цілей слугує система запитань і завдань, орієнтація учня на самостійну, зокрема й проектно-дослідницьку діяльність, виконання компетентнісно зорієнтованих завдань. Серед ознак компетентнісно зорієнтованих завдань ми виділяємо такі: моделювання життєвої ситуації; навчаючий характер; вихід за рамки однієї освітньої галузі; завдання на пошук і розробку нових підходів до аналізу проблематики літературного твору через особистісну, соціальну чи пізнавальну зацікавленість (значущість).

Завдання у формі читацьких діалогів спонукають десятикласників до активної співпраці, а відповіді однокласників відіграють ключову роль: через

взаємодію зі своїми однолітками учні мають можливість вийти за рамки первинної читацької реакції і взяти до уваги інші ідеї та інтерпретації, тим самим розширюючи власну точку зору. Читацька рефлексія допомагає визначити свою роль як читача. Замість єдиної інтерпретації літературного твору учні вчаться визначати свій власний сенс, співвідносити проблеми літературний твір і власного життєвого досвіду.

Запропонована система запитань і завдань у підручнику ґрунтується на дотриманні основних змістових ліній, визначених державними стандартами, що допомогло вдосконалити технології навчання на уроках літератури, зважити на сучасні вимоги до навчальної книжки, репрезентувати новітні технології у навчальні і виховні мистецтва слова. У процесі роботи над сторінками до підручника з української літератури для 10 класу було враховано, що учні-читачі цієї вікової категорії прагнуть опрацювати теоретичний матеріал, критично осмисливши його. У ході педагогічного експерименту було визначено методи, прийоми, засоби, які безпосередньо впливають на формування інтересу до літератури як мистецтва слова: залучення різних видів мистецтва у процесі роботи над літературним твором: репродукції картин, фото скульптурних, архітектурних пам'яток, уривки музичних творів та їх естетичний аналіз; перегляд з допомогою аудіовідеозаписів театральних і телеспектаклів, кіно- і телефільмів; художнє читання уривків з творчих робіт учнів, які відтворюють враження від мистецьких творів; створення проблемних ситуацій, дискусія; евристична бесіда, порівняльний аналіз художніх творів різних мистецтв; дослідницько-пошуковий метод тощо; відбір мистецьких творів до програмового матеріалу з української літератури (живопис, музика, скульптура, архітектура, кінокартини, телефільми та театральні спектаклі) за різними видами та ознаками взаємодії. Таким чином забезпечується реалізація вимог Національної стратегії розвитку освіти України: виховання людини інноваційного типу мислення та культури, формування кваліфікованого

читача, здатного осмислювати процес читання як етап власної творчості і духовного розвитку.

З метою реалізації розвитку власних творчих здібностей старшокласників наголошуємо на доцільності введення комплексних завдань, що спонукають до розвитку творчих здібностей старшокласників, зокрема, проаналізувати інтерпретації різних літературних творів художниками, скульпторами, композиторами, режисерами; з'ясувати мотиви звертання художників, драматургів, режисерів до літературних образів; перекласти літературні тексти або окремі теми (наприклад, тему любові мовою інших видів мистецтва – танцю, музики, кіно, театру); зіставити художню мову різних видів мистецтва, виділити найважливіші одиниці цих «мов», що часто збігаються або співвідносяться: тема, сюжет, композиція, інтонація, ритм, образ тощо; зробити спробу, за бажанням, написати власні вірші із визначеною домінантою: колірною, звуковою, музичною; порівняти жанри літератури, музики, живопису тощо.

Творчі завдання виховують в учнів загострену увагу до слова, самостійність мислення. Проникаючи в духовний світ митців різних жанрів, героїв літературних і мистецьких творів, осягаючи їхні почуття, старшокласники формують і виховують власні, намагаються пояснити життя і його явища. Вивчення літературного твору в контексті інших видів мистецтва сприяє розвитку художнього уявлення, власному яскравому самовираженню, визначенню власних критеріїв художньої творчості, розвиває прагнення до літературної творчості. Варто зазначити, що учні цієї вікової категорії недостатньою мірою володіють вміннями та навичками порівняльного аналізу мистецьких художніх творів на основі їх взаємодії, виникають труднощі у висловлюванні власних оригінальних суджень, думок, почуттів. Із цією метою розроблено завдання конструктивного та творчого рівнів, спрямовані на розвиток спостережливості та творчої уяви читача, здатності до співпереживання; уміння осягати узагальнений смисл словесно-

художніх образів, оцінювати літературні та мистецькі (музичні, живописні) твори.

Теоретичне опрацювання наукової літератури дозволило виділити одну з найактуальніших проблем розвитку методики літератури, а саме: удосконалення підручника з літератури з метою забезпечення розвитку самостійності та творчого мислення школярів. Це визначило особливості структури підручника та його зміст: прочитати текст, обміркувати прочитане, дати відповідь на запитання (виконати завдання за текстом), висловити думку щодо певного висловлювання, поставити запитання за текстом, послухати висловлювання однокласників з метою з'ясування незрозумілого, вивчити напам'ять те висловлювання, що найглибше розкриває ідею твору або те, що найбільше сподобалося. Запропоновано завдання для самостійної роботи; теоретичні відомості розглядаються в контексті аналізу художнього твору, що забезпечує розуміння єдності його форми й змісту.

На різних етапах опрацювання теми учням пропонуються такі завдання, що вимагають самостійного мислення, добору додаткової інформації, уміння використати набуті у попередніх класах знання, зіставляти, робити логічні висновки. Учні мають уважно прочитати «читацький путівник», де визначено цілі вивчення теми, а також вони мають можливість доповнити цей перелік власними особистісно значущими цілями. У рубриці «читацькі діалоги» наведено зразки питань і завдань для стимулювання інтересу до читання та пошуку відповідей: Чи з'явилися у вас питання, з якими ви хотіли б звернутися до автора? Щось з'ясувати про його творчість, життя? Сформулюйте їх і пошукайте відповідь у матеріалі розділу.

Матеріал і завдання на розвиток умінь визначати специфіку літературного твору у взаємозв'язку з художніми творами інших видів мистецтва подано у рубриці «Культурно-мистецький контекст».

Серед ознак компетентнісно зорієнтованих завдань ми виділяємо такі: моделювання життєвої ситуації; навчаючий характер; вихід за рамки однієї освітньої галузі; наявність більшого, в порівнянні із звичайними завданнями,

набору даних, серед яких можуть бути і зайві; частина необхідних даних відсутня, передбачається, що учні повинні самостійно знаходити їх у довідковій літературі. Завдання вимагає пошуку і розробки нових, не вивчених раніше підходів до аналізу невідомої проблеми чи ситуації, яка потребує прийняття рішення в ситуації невизначеності, при цьому вирішення проблеми чи ситуації може мати практичне значення, чи особистісну, соціальну і /чи пізнавальну зацікавленість. Завдання передбачає створення письмової або усної зв'язної розповіді, наприклад, текст-опис чи текст-роздум, усного чи письмового висновку, коментаря, пояснення, опису, звіту, формулювання і пояснення гіпотези, повідомлення, оцінного судження, аргументованої думки, заклику, інструкції тощо; із заданими параметрами: тематикою, комунікативним завданням, об'ємом, форматом. Завдання передбачає розумне і виправдане використання ІКТ із метою підвищення ефективності процесу формування всіх ключових навиків.

На формувальному етапі наукового дослідження проведено контрольний експеримент з метою визначення ефективності окремих положень експериментальної методичної моделі підручника: анкетування учнів і вчителів; діагностування рівня уявлень, знань, умінь, досягнутих учнями на уроках української літератури; частково апробовано деякі положення дослідження на прикладі вивчення творчості І. Нечуя-Левицького Панаса Мирного. Розроблено критерії перевірки ефективності експериментальної методичної моделі, в основу якої покладено рівень сформованості читацької компетентності учнів 10 класу щодо сприйняття літературних творів з урахуванням філософських, культурологічних, лінгвістичних, літературознавчих, психолого-педагогічних аспектів осягнення художніх творів. Як результат – компетентний читач володіє необхідними знаннями про читання, його сутність, види, про себе як читача, має розвинену уяву, емпатію, художнє мислення і мовлення, уміє налагодити діалогічну взаємодію з текстом, а також – що особливо важливо і що відрізняє його від «звичайного читача» – уміє керувати своєю читацькою

діяльністю і читацьким розвитком (ставили цілі, планувати, організовувати, здійснювати її, відрефлексовувати й оцінювати результати, коригувати, за потреби, свою читацьку програму). Він любить читати, має розвинений естетичний смак, відчуває естетичну насолоду від читання, розрізняє високоякісну і низькопробну літературу.

Із метою виявлення рівня знань про особливості вивчення творчості письменників було проведено усне опитування і письмові роботи. З'ясовано, що учні вміють: аналізувати художній текст, логічно вмотивовуючи відповіді на питання: що представлено (зображено, подано)? як саме реалізовано? з якою метою обрано такий ракурс (підхід, тип, різновид, прийом, систему образів, мовну конструкцію та ін.), у чому полягає знаковість мовнообразної організації тексту? що дає (створює, формує у свідомості інтерпретатора) текстова інформація? Пропонований різновид аналізу художнього тексту – своєрідний спосіб розвитку мисленнєвої діяльності індивіда, пошук істини, втіленої у художній формі; спосіб висловлення своєї думки щодо різнорівневої організації тексту, можливість перевірити самого себе. Водночас це можливість обмірковувати, для чого (з якою метою) створений текст? настільки він значущий як твір мистецтва? для чого він призначений і яка його цінність? тощо. Такий аналіз формує підґрунтя для розвитку філософії художньої творчості; він спроектований на те, щоб активувати думку, спонукати читача до мислетворчих процесів, навчити розуміти, пояснювати прочитане, спонукати до емотивності – результату інтелектуальної інтерпретації емоційності, що транслюється в мові та мовленні.

Десятикласникам пропонувався матеріал, за яким вони мали можливість продемонструвати повні й структуровані методологічні знання, пов'язані з лінгвістичним, філологічним та літературознавчим аналізом, можливість встановити необхідний зв'язок у соціально-культурному контексті. На основі аналізу пропонованих творів української літературної спадщини уміти визначати елементи спадкоємності і новаторства в історії

літератури і культури; інтерпретувати тексти на основі аналізу повідомлення, запитань і завдань. Бути в змозі посилити емоційний вимір в діалозі з твором, перетворюючи його в можливість для самопізнання і орієнтації в певних ситуаціях (критичне мислення).

У підручнику дається адаптоване до сприйняття учнів 10 класу системне викладання курсу історії української літератури ХІХ століття, де вітчизняна література розглядається як унікальне явище в національній культурі.

Основоположними для нашого дослідження взаємодії літератури і музики стали різні за характером, принципам і змістом три види зв'язку літератури і музики: «музичні» сторінки літературних творів, літературний твір в музичній інтерпретації, зв'язок літературного і музичного твору на асоціативному рівні.

Недостатньо сформованими виявилися навички аналізу літературних творів в контексті музичного мистецтва та історичному контексті; здатність виявляти взаємозв'язки між літературою, що належать до різних літературних періодів; уміння аналізувати тексти в порівняльній перспективі і теорії літератури; уміння визначати авторський стиль.

Учні висловили побажання ввести такий вид роботи над текстом як редагування, де до уривку, наприклад, із твору Панаса Мирного буде введено фрагмент з іншого літературного твору. Наприклад, будь-який епізод із прозових творів письменників, що вивчаються у 10 класі. До завдань на можливість реконструювання форми або змісту твору ввести завдання на зворотний порядок у зображенні подій.

Цікавим і пізнавальним для учнів є взаємозв'язок літератури зі світом мистецтва і «читацькими розвагами».

Для розвитку соціальних навичок старшокласників важливо навчитися аналізувати і вирішувати складні завдання.

Для учнів експериментальної групи характерним було вміння розпізнавати й аналізувати літературний текст, визначати формальні коди,

які визначають епоху, стиль, літературний напрям тощо і розглядати його в конкретному історичному і культурному контексті, визначати даний літературний твір як еталон літературного жанру.

Аналіз результатів педагогічного експерименту засвідчив, що вивчення творчості письменників передбачає глибоку емоційну й інтелектуальну працю учнів, уміння визначати морально-етичну основу літературних творів, відчувати красу художнього слова; сприяє формуванню глибокого національного розуміння прекрасного як категорії світосприймання.

Учням були запропоновані зрізові контрольні роботи з метою перевірки знань про літературу як мистецтво слова, виявлення рівня усвідомлення мистецьких зв'язків.

Висновки. Серед завдань літературної освіти в старшій школі важливе місце посідає розвиток умінь сприймати літературний твір як явище мистецтва, формування читацької культури, творчих здібностей, критичного мислення тощо. Вивчення української літератури в 10 класі, де культурно-мистецький контекст має естетико-виховну і загальнокультурну цінність, спрямоване на розвиток культури естетичного сприймання, смаку і художнього мислення старшокласників, потребує додаткової культурознавчої інформації. Розвиток суспільства, загострення процесів пошуку людиною сенсу існування і свого місця в світі призводить до необхідності гуманізації освіти і зростанню цінності літературної освіти в Україні. Саме через мистецтво слова відбувається в основному передача духовного досвіду людства. Мистецтво виражає духовні традиції народу, виступає для підростаючого покоління «захисною оболонкою», оберігає від тих засобів масової інформації, які поширюють ідеї насильства, жорстокості і можуть нанести особистісні та психічні травми дітям, стати джерелами формування агресивної поведінки. Усвідомлення обмеженості раціонального пояснення світу, необхідність подолання погляду на людину тільки як на носія суми «знань, умінь і навичок» і виявлення мотивуючої функції літератури як мистецтва слова в становленні особистості – основні критерії

творчого підходу до викладання літератури. Мистецтво найбільш ефективно допоможе дитині побудувати цілісну картину світу, що дозволить приймати рішення в широкому спектрі життєвих ситуацій. Усвідомлення людиною світу не зводиться до відображення лише зовнішніх об'єктів. Фокус свідомості може бути спрямований і на власну діяльність, внутрішній світ. Таке усвідомлення людиною самої себе отримало в психології статус особливого феномена – самосвідомості. Самосвідомість пов'язана зі здатністю до рефлексії, до погляду на себе немовби «збоку». Як об'єкт самопізнання особистість – це людина, якою вона відчуває, спостерігає, почуває себе, якою вона відома собі і якою вона сприймається, мислиться, з її точки зору, іншими. Завдяки самосвідомості людина усвідомлює себе як індивідуальну реальність, окрему від природи та інших людей. Вона стає наявною не тільки для інших, але й для себе. В. Шевчук наголошує: «Самосвідомість може виховати лишень власна культура, яка при вихованні окремих особистостей має створити основу для їхнього духовного життя. Отож, тільки ставши людиною української культури, свідомий українець має збагачуватися культурами інших народів, які не тільки приносять духовність загальнолюдську, що також є, а й не раз ідуть од агресивних народів, котрі перетворили ті культури у знаряддя імперіалізму, і вони можуть стати руйнівним чинником щодо автентичного, неагресивного національного єства, перетворюючи людину з істоти самодостатньої в людину провінційну, регіональну, власне, імітатора, що для нормального життя організму приносить видимі загрози – агресія є агресія, чи вона силова, чи ведеться за допомогою насадженої культури. Ось чому людина себе свідомо має вивчати й знати передусім те, що здобув її народ, до якого вона входить як жива частка. І тільки при цій умові може назватися людиною, що живе в природному законі, адже нація і складається саме з таких свідомих часток, творячи неповторну, раз назавжди дану, Ноосферу, запрограмовану вищою силою, яка потребує не лише постійного збагачення, а й оборони і дотримання віковичної традиції, нащадком якої вона є» [8]. Потенційну сферу

життя на планеті в майбутньому традиційно називають ноосферою або сферою розуму, за термінологією В. Вернадського. Тому поява нових, удосконалених освітніх систем, серед яких і ноосферна освіта, покликана виховувати людину з цілісним, здоровим мисленням.

In the article the main approaches to the semantic content of the textbook of Ukrainian literature in the context of cultural and artistic space.

Key words: culture, art, self

Література

1. Авраменко О., Пахаренко В. Високорозвинута національна література як запорука невмирущості нації: вступний розділ підручника «Українська література, 10 клас. Рівень стандарту, академічний рівень» [Текст] / О. Авраменко, В. Пахаренко // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2010. – № 7/8. – С. 102-112.
2. Бахтин М. М. Автор и герой в эстетической деятельности // Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – С.10.
3. Балагура Т. Література, що формує особистість і вчить самореалізації: орієнтовне календарно-тематичне планування уроків української літератури у 10 класі (рівень стандарту, академічний рівень) [Текст] / Т. Балагура // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2010. – № 7/8. – С. 138-150.
4. Гельфман Э. Психодидактика школьного учебника. Интеллектуальное воспитание учащихся [Текст] / Э. Г. Гельфман, М. А. Холодная. – СПб. : Питер, 2006. – 84 с.
5. Каган М. Философия культуры / М. С. Каган / Философия культуры / М.С. Каган . – СПб. : ИД "Петрополис", 1996 . – 415 с.
6. Фасоля А. Підручник з української літератури: погляд крізь призму засадничих ідей діяльнісного, особистісно зорієнтованого та

- компетентнісного підходів / А. М. Фасоля // Проблеми сучасного підручника. – 2015. – Вип. 15(2). – С. 308-317.
7. Чеховська Л. Й. Проектне навчання на уроках української літератури у середній школі: наук.-метод. посіб. [Текст] / Л. Й. Чеховська. – Запоріжжя : ТОВ «ВПО «Запоріжжя», 2010. – 263.
8. Шевчук В. Загублена українська культура за тисячу років. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 74 с.
9. Яценко Т. О. Художня література в контексті світової культури: метод. посіб. / Т. О. Яценко, З. О. Шевченко. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 136 с.
10. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека: Пер. с англ.- М.:Изд.группа «Прогресс», «Универс», 1994. – 480с.
11. Кисельов М. М. Екологічна свідомість як феномен освітянського процесу / М. Кисельов // Філософська думка. – 2005. – №2. – С.130–149.
12. Вивчення художнього образу в школі: Метод. реком. / Укл. О. С. Кухар-Онишко, А. Л. Ситченко. – Миколаїв: К: РОВО «Укрвузполіграф». – 1991. – 32 с.